

Henryk Drawnel, *Qumran Cave 4: The Aramaic Books of Enoch: 4Q201, 4Q202, 4Q204, 4Q205, 4Q206, 4Q207, 4Q212*, Oxford University Press, Oxford 2019, ss. XIX + 552 + plates.

Książka, której autorem jest ks. prof. Henryk Drawnel SDB, stanowi wydanie krytyczne fragmentarycznych aramejskich manuskryptów Pierwszej Księgi Henocha z Qumran (= Księgi Henocha etiopskiej; 1 Hen): 4Q201, 4Q202, 4Q204, 4Q205, 4Q206, 4Q207, 4Q212. Celem monografii jest nie tylko opracowanie krytycznej edycji siedmiu aramejskich manuskryptów Księgi Henocha z Qumran, ale również ukazanie związków istniejących pomiędzy nimi a zachowanymi tłumaczeniami z języków starożytnych, mianowicie z etiopskiego, greckiego, syryjskiego, łacińskiego i koptyjskiego, czego rezultatem jest ich wnikliwa analiza i omówienie w zakresie paleograficznym, historycznym i literackim.

Podjęcie przez Henryka Drawnela pracy edytorskiej i egzegetycznej aramejskich manuskryptów Księgi Henocha z Qumran zasługuje na najwyższe uznanie, ponieważ przez opracowanie krytycznego wydania tych tekstów autor oddaje w ręce uczonych na całym świecie podstawowe narzędzie naukowe nieodzowne do prowadzenia dalszych badań odnoszących się nie tylko do tych rękopisów, ale również dotyczących zagadnień związanych z początkiem i rozwojem tradycji apokaliptycznych w okresie Drugiej Świątyni, których najstarszą warstwę reprezentują opracowane teksty. Niniejsza monografia jest na wskroś nowatorska i oryginalna, gdyż jest pierwszym pełnym wydaniem krytycznym tych rękopisów zawierającym ich opracowanie paleograficzne, rekonstrukcję tekstu aramejskiego, zdjęcia manuskryptów, badania porównawcze z zachowanymi przekładami starożytnymi, a także analizę historyczną, literacką i egzegetyczną. Autor stosuje wprawdzie ogólne zasady paleograficzno-edytorskie używane przy publikacji manuskryptów w serii *Discoveries in the Judaean Desert* przez Oxford University Press, które zostały opracowane jeszcze w latach pięćdziesiątych XX w. przez pierwszy zespół wydawców, jednak w wielu przypadkach – zwłaszcza przy wykonywaniu zdjęć kolejnych fragmentów rękopisów oraz odczytywaniu liter dotąd nieczytelnych – wykorzystano

najnowsze osiągnięcia techniki, stosując niekiedy metody niezwykle zaawansowane. Wyrażając ogromny podziw dla rezultatów prowadzonych przez Henryka Drawnela badań naukowych, których owocem jest przedstawiona przez niego monografia, należy zwrócić uwagę na niezwykle wysoki poziom trudności opracowania tych fragmentarycznych manuskryptów (m.in. praca z oryginalnymi rękopisami, najnowsze technologie przy wykonywaniu zdjęć, paleografia, nowe odczytanie tekstów, próby rekonstrukcji) oraz konieczność znajomości szeregu starożytnych języków semickich (m.in. aramejskiego, hebrajskiego, etiopskiego, syryjskiego), dodatkowo konieczna jest też znajomość języka greckiego, łacińskiego i koptyjskiego, o wielu językach nowożytnych nawet nie wspominając. Zapewne głównie z tego powodu jak dotąd nikt spośród międzynarodowego zespołu wydawców rękopisów qumrańskich nie podjął się tej pracy. Tym bardziej więc uzasadniona jest wdzięczność należąca się ks. prof. Henrykowi Drawnelowi za podjęcie się tej ogromnej pracy, ale też radość z tego, że dzieło swoje zdołał tak wspaniale ukończyć.

Monografia składa się z dwóch rozdziałów, które są poprzedzone *Pre-face* (s. VII–VIII), *Contents* (s. IX–X), *List of Plates* (s. XI), *List of Tablets* (s. XIII), *Abbreviations and Editorial Signs* (s. XV–XIX), a całość wieńczy *Aramaic Concordance* (s. 449–479), *Aramaic-Greek Concordance* (s. 480–494), *Greek-Aramaic Concordance* (s. 495–509), *Bibliography* (s. 510–520), *Index of References* (s. 521–549), *Index of Modern Authors* (s. 550–552) i *Plates* (pl. I–XXIV).

Pierwszy rozdział pracy pt. *Introduction* (s. 1–58) zawiera ogólną prezentację siedmiu aramejskich manuskryptów Księgi Henocha z Qumran (4Q201, 4Q202, 4Q204, 4Q205, 4Q206, 4Q207, 4Q212), omówienie historii odkrycia poszczególnych rękopisów, ich wcześniejszych wydań oraz zachowanych tłumaczeń na języki starożytne. Autor, pragnąc odnaleźć związki istniejące między fragmentami aramejskimi a tłumaczeniami zachowanymi w językach starożytnych (etiopskim, greckim, syryjskim, łacińskim i koptyjskim), obszernie omawia poszczególne tłumaczenia w wymiarze paleograficznym, historycznym i filologicznym. Z tego powodu, że kilka manuskryptów zawierających tłumaczenia nie miało dotąd opracowanego wydania krytycznego oraz opublikowanych zdjęć, Autor uzyskał ich zdjęcia od właściwych instytucji naukowych (Biblioteka Watykańska w Rzymie, British Library w Londynie; Sackler Library w Oksfordzie, Syryjski Patriarchat w Aleppo), opracował pierwsze pełne wydanie krytyczne tych tekstów, mianowicie dwóch fragmentów greckich (Papyrus Oxyrhynchus 2069; Vaticanus Graecus 1809, f. 216v), jednego fragmentu syryjskiego

(SOAA 0250S [HMML], f. 5), jednego fragmentu łacińskiego (Royal 5 E XIII, ff. 79v–80r) oraz dokonał analizy ich treści.

Drugi rozdział zatytułowany *Text, Translation, and Notes* (s. 59–447) zawiera szczegółowe omówienie wszystkich zachowanych i właściwie zidentyfikowanych fragmentów każdego z siedmiu aramejskich rękopisów Księgi Henocha: 4Q201 (24 frag.), 4Q202 (39 frag.), 4Q204 (29 frag.), 4Q205 (8 frag.), 4Q206 (16 frag.), 4Q207 (1 frag.), 4Q212 (6 frag.). Autor rozpoczyna od analizy gramatycznej tekstu aramejskiego, która wykazała, że wszystkie rękopisy mają cechy języka aramejskiego qumrańskiego (II w. przed Chr. – I w. po Chr.) i charakteryzują się silnym wpływem leksykalnym języka hebrajskiego, co jest zjawiskiem powszechnym dla tekstów aramejskich pochodzących z okresu Drugiej Świątyni. W pracy nad manuskryptami Autor zastosował metodę historyczno-krytyczną opierającą się na badaniu tekstów w języku oryginalnym opracowanych krytycznie zgodnie z zasadami krytyki tekstualnej literatury biblijnej lub innych starożytnych dokumentów (analiza filologiczna, literacka i egzegetyczna) przy jednoczesnym zastosowaniu tych elementów, które są stosowane w badaniach tekstów odnalezionych na Pustyni Judzkiej nad Morzem Martwym. Stąd obok analizy gramatycznej niezwykle ważne miejsce w przeprowadzonych przez ks. prof. H. Drawnela pracach badawczych zajmuje opis fizycznego wyglądu każdego z siedmiu fragmentarycznie zachowanych manuskryptów oraz ich zawartości, jak również szczegółowa analiza paleograficzna poszczególnych liter w każdym manuskrypcie, co pozwoliło na klasyfikację rodzaju pisma oraz na określenie daty powstania dokumentu. Kolejnym etapem jest opracowanie zachowanego tekstu aramejskiego, w ramach którego szczególnym osiągnięciem Autora jest przygotowanie komentarza tekstualnego (not tekstualnych) do tekstu aramejskiego, który powstał na bazie starożytnych przekładów: greckiego, syryjskiego, etiopskiego, łacińskiego i koptyjskiego. W odniesieniu do niektórych fragmentów Autor podejmuje próbę rekonstrukcji tekstu, gdy jest to możliwe, opierając się na tekstach starożytnych przekładów, a następnie dokonuje przekładu na język angielski. Ostatnim elementem jest obszerny komentarz filologiczno-literacki. Na duże uznanie zasługuje nowatorski sposób prezentacji tekstu manuskryptów polegający na paralelnym zestawieniu w jednej linii tekstu aramejskiego z zachowanymi starożytnymi tłumaczeniami. W wyniku takiego zestawienia można z łatwością ustalić, które fragmenty aramejskie znajdują swoje odzwierciedlenie w zachowanych przekładach. Takie ukazanie tekstu oryginalnego razem z tłumaczeniami starożytnymi pozwoli na dalsze badania technik translatorskich stosowanych do tłumaczenia tekstu aramejskiego, co jest tym bardziej godne podkreślenia, gdy ma

się na uwadze fakt, że tego rodzaju badania cieszyły się jak dotąd dość nikłym zainteresowaniem, przede wszystkim z powodu braku wydania krytycznego tekstu aramejskiego, braku znajomości języka etiopskiego u większości uczonych oraz niezwykle skomplikowanych powiązań między poszczególnymi świadkami tekstu.

Opracowane przez ks. prof. Henryka Drawnela krytyczne wydanie aramejskich rękopisów Księgi Henocha z Qumran – dzieło bez wątpienia monumentalne – posiada ogromną wartość i wyjątkowe znaczenie dla badań nad żydowskimi tekstami apokaliptycznymi, a szerzej nad całą literaturą okresu Drugiej Świątyni. Do najważniejszych osiągnięć Autora tej monografii należą: (1) stworzenie pierwszego pełne wydanie krytyczne rękopisów Księgi Henocha z Qumran; (2) nowe opracowanie paleograficzne manuskryptów i określenie daty ich powstania; (3) weryfikacja poprawności identyfikacji poszczególnych fragmentów aramejskich w relacji do tekstu etiopskiego i greckiego oraz nowe odczytanie liter lub odczytanie wielu dotąd nieczytelnych liter dzięki zastosowaniu metod o zaawansowanej technologii; (4) wnikliwa analiza tekstu aramejskiego i szczegółowy opis gramatyczny wszystkich rękopisów w relacji do języka aramejskiego qumrańskiego; (5) napisanie komentarza tekstualnego (noty tekstualne) do tekstu aramejskiego w relacji do zachowanych starożytnych tłumaczeń: greckiego, syryjskiego, etiopskiego, łacińskiego i koptyjskiego; (6) opracowanie pierwszego pełnego wydania krytycznego tekstów zawierających tłumaczenia: fragmentów greckich (Papyrus Oxyrhynchus 2069; Vaticanus Graecus 1809, f. 216v), fragmentu syryjskiego (SOAA 0250S [HMML], f. 5), fragmentu łacińskiego (Royal 5 E XIII, ff. 79v-80r) wraz z opisem paleograficznym, szczegółową analizą treści oraz opublikowaniem ich zdjęć; (7) opracowanie pełnej konkordancji aramejskiej wszystkich leksemów występujących w badanych manuskryptach Księgi Henocha z Qumran, spełniającej również funkcję słownika, wraz z usytuowaniem ich w kontekście danego wersetu, jak również opracowanie konkordancji aramejsko-greckiej oraz grecko-aramejskiej badanych tekstów; (8) przygotowanie i opublikowanie plansz ze zdjęciami wszystkich badanych tekstów; (9) wreszcie sama publikacja monografii w Oxford University Press, a więc w jednym z najbardziej prestiżowych wydawnictw naukowych na świecie, które opublikowało wszystkie zwoje qumrańskie w serii *Discoveries in the Judaean Desert*, będąca ostatecznym zamknięciem krytycznego wydania wszystkich rękopisów odnalezionych na Pustyni Judzkiej nad Morzem Martwym zapoczątkowanego w latach pięćdziesiątych XX wieku.

Realizacja badań naukowych podjętych przez ks. prof. Henryka Drawnela, których rezultatem jest monografia stanowiąca wydanie krytyczne

aramejskich rękopisów Księgi Henocha z Qumran, budzi najwyższy podziw, gdyż jest przedsięwzięciem niezwykle ambitnym oraz niebywale pracochłonnym. Końcowy efekt pracy wystawia Autorowi świadectwo ogromnej pracowitości i wytrwałości, posiadania niezwykle wielkich kompetencji do prowadzenia badań naukowych w dziedzinie paleografii, filologii, historii i egzegezy starożytnej literatury żydowskiej, znajomości szeregu języków starożytnych (i nowożytnych), nieprzeciętnych zdolności (nie tylko filologicznych), jak również posiadania swoistego rodzaju „intuicji” naukowej pozwalającej między innymi na właściwe odczytanie poszczególnych liter w manuskryptach, identyfikację tekstów aramejskich czy też podejmowanie prób rekonstrukcji uszkodzonych tekstów, co jest darem nieczęsto spotykanym. Wszystko to sprawia, że monografia ks. prof. Henryka Drawnela wywarła i będzie wywierać znaczący wpływ na rozwój nie tylko qumranologii i biblistyki, ale również innych dyscyplin w ramach nauk humanistycznych (filologia, językoznawstwo, historia, religioznawstwo). Już teraz jego dzieło służy pomocą w projektach językoznawczych realizowanych w Niemczech i w Izraelu, zmierzających do przygotowania słownika hebrajskiego i aramejskiego rękopisów znad Morza Martwego (Uniwersytet w Getyndze) oraz stworzenia nowego instrumentu do badań, mianowicie Scripta Electronica Qumranica (Uniwersytety w Hajfie, Tel Awiwie, Getyndze oraz Israel Antiquities Authority). Wydanie krytyczne tekstów aramejskich Księgi Henocha z Qumran będzie zatem pomocą dla innych naukowców podejmujących badania w zakresie języka aramejskiego qumrańskiego, pism należących do tradycji henochicznej, a szerzej – żydowskiej literatury apokaliptycznej pochodzącej z okresu Drugiej Świątyni.

Marek Parchem